

VZORČNI VALJČKI V ZBIRKI SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

317

V Slovenskem etnografskem muzeju že nekaj let načrtno zbiramo predmete, ki se nanašajo na slikopleskarsko obrt. V zbirki orodij in priprav po številu vidno izstopajo vzorčni valjčki za krašenje sten. Količina motivno raznolikih valjčkov (v zbirki jih je kar 132) izpričuje, da je bila valjčna tehnika v določenem obdobju zelo pomemben element likovnega oblikovanja človekovega bivalnega okolja. To vsekakor velja tudi za naš prostor, zlasti za čas po drugi svetovni vojni, ko je v obrtnem slikopleskarstvu vzorčno valjčkanje čedalje bolj izpodrivalo prostoročne slikarske tehnike in šabloniranje ter jih za nekaj desetletij tudi v dobršni meri nadomestilo.

O razvoju vzorčnih valjčkov

Krasilna tehnika vzorčnega valjčkanja se je v Evropi pojavila že v prvi polovici 19. stoletja, do njene širše uporabe pa je prišlo šele sredi dvajsetih let 20. stoletja. Bistvo postopka je bil prenos barve z vzorčnega valjčka na zeleno podlago, najpogosteje na stensko površino, na cenen, enostaven in priročen način. Prednost tovrstne metode krašenja je bila tudi v tem, da je bilo z valjčkanjem možno krasiti neravne in vlažne stenske površine, ki sicer niso bile primerne za krašenje s tapetami. Z vzorčnimi valjčki sicer ne moremo ustvariti tako velikih vzorcev kot na primer s šablonami, je pa zato delo z njimi preprostejše in hitrejše. Zaradi načina, kako se prenese vzorec na podlago, lahko z valjčki kljub relativno majhnemu vzorčnemu raportu okrasimo velike površine. Velikost vzorčnega raporta (torej površine celotnega motiva na valjčku) je odvisna od širine in obsega valjčka. Te vrednosti pa so se z razvojem valjčkov spreminjale. Valjčki so bili široki od 14 oz. 15 do 20 cm, njihov obseg pa je bil od 14 oz. 15 do 22 cm. Njihova kvaliteta je bila odvisna od kvalitete izvedenega raporta, saj je bila napaka ob izdelavi le-tega takoj vidna kot nepravilen vzorec na vzorčni podlagi. Poraba barve je bila odvisna od velikosti in gostote valjčnih vzorcev. Pri delu je bilo potrebno paziti na usklajenost vzorčnega raporta, torej nastaviti raport, zato

Vzorčna valjčka za krašenje sten iz zbirke SEM; zač. 2. pol. 20. stoletja (foto Andrej Dular).

imajo nekateri valjčki vtisnjeno orientacijsko nastavitveno oznako + in -.¹

Prvi ročni aparat z vzorčnim valjčkom je leta 1879 patentiral Carl Langjaloux iz Eberfelda v Nemčiji.² Sestavljala sta ga dva prostovrteča se valjčka, in sicer vzorčni in hranilni za barvo, ki sta bila vpeta v viličast kovinski locen z ročajem. S pomočjo hranilnega valjčka se je barva prenašala na vzorčnega in z njega na steno. Kljub zgodnji iznajdbi se je ta delovni pripomoček zaradi tehničnih pomanjkljivosti in slabih lastnosti materialov, iz katerih je bil narejen, v obrtnem delu uveljavil precej kasneje. Šele tehnične izboljšave in novi materiali so valjčni aparat naredili primernejši za splošno, široko uporabo. Aparat z dvema valjčkoma je zaradi svoje enostavnosti in priročnosti ostal v uporabi ves čas, ko je bilo v modi krašenje sten z vzorčnimi valjčki. Četudi so se med tem pojavile nove, izpopolnjene vrste vzorčnih aparatov, je ostal nepogrešljiv pri delu v težko dostopnih stenskih kotih.

V osnovi so bili valjčki narejeni iz trdega lesenega ali kovinskega jedra, obdanega z elastično in hkrati trdno prevleko, ki je omogočala kvaliteten prenos

¹ Matthias Stappel, *Walzmuster und Musterwalzen – aus dem Bestand des Museums: aus den Arbeiten des Freilichtmuseums Hessenpark*, Informationsblatt 8, Anspach, 2. 7. 2003; Erwin Mayer, *Die Walztechnik als Ausdrucksmittel in der bürgerlichen Dekorationsmalerei*. V: *Denkmalpflege Informationen*, Ausg. D – Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, München, 10. 11. 1986. (Vir: <http://www.baufachinformation.de>)

² Matthias Stappel (unter Mitarbeit von Beate Bickel), *Bunte Wände: Schablonen und Walzmuster aus den Beständen des Freilichtmuseums Hessenpark*, Freilichtmuseum Hessenpark, Neu-Anspach 2009, str. 28.

barve z valjčka na steno. Ta prevleka je bila lahko iz kavčuka, polsti, gobe, mehkega usnja ali termoplastičnih umetnih mas, kot je na primer PVC. Slaba plat nekaterih materialov (na primer polsti in gobe) pa je bila, da z njimi ni bilo mogoče doseči ostre konture vzorca in da so se valjčki iz takšnih materialov tudi hitro obrabili in postali neuporabni. Rešitev iz tovrstnih zagat je leta 1921 ponudil v Nemčiji patentiran vzorčni valjček, narejen iz lesenega jedra, prevlečenega s polstjo z vrezanim oziroma vtisnjanim vzorcem. Polst je bila prekrita s tanjšo plastjo kavčuka, ki so ga naknadno vulkanizirali in tako ohranili potrebno elastičnost in ustrezno trdoto in ostrino vzorca.³

319

Pogled v strukturo vzorčnega valjčka: polnilo – trdo leseno jedro, penasta guma in vzorčna obloga iz surove gume (foto Andrej Dular).

V primerjavi z vzorčnimi so bili shranjevalni valjčki za barvo narejeni le iz polsti, gobe ali penaste gume. Njihovo jedro je bilo bodisi leseno, kovinsko ali iz žice. Pomembno je bilo, da so dobro vpijali barvo, jo na ta način shranjevali in jo v primerni količini prenašali na vzorčni valjček. Najstarejši shranjevalni valčki so imeli jedro iz kovinskega cilindra z luknjicami, ki ga je obdajal ovoj iz kosmatene bombažne tkanine. Ko so takšen valjček napolnili z barvo, je ta mezela skozi luknjice na bombažni ovoj in ga enakomerno prepojila. S tkanine se je nato barva z vrtenjem valjčka prenašala na vzorčni valjček. Vendar tudi shranjevalni valjčki niso bili brezhibni. Luknjice v cilindru so se pogosto mašile, tako da barva ni

³ Stappel, n. d., str. 29.

mogla iztekati. Na tiste, ki so bili narejeni iz polsti, gobe ali penaste gume, pa so morali pleskarji med delom barvo pogosto nanašati s čopičem.⁴

320

Takšne težave so seveda zavirale razmah tehnike vzorčnega valjčkanja, zato so si pleskarski inovatorji prizadevali izdelati vedno nove in izboljšane shranjevalne valjčke za barvo. Iskali so tudi izvirne konstrukcijske rešitve, ki bi omogočile valjčkanje brez prepogostih prekinitev. Ustrezen rešitev je leta 1922 našel Rudolf Kessler iz Eberfelda v Nemčiji. Na že obstoječi valjni aparat z dvema valjčkoma in ročajem je pritrdil posodico (magacin) za barvo. Po polstenih trakovih, ki so bili pritrjeni na magacin, je barva povzela na shranjevalni valjček.⁵ Šele trideseta leta 20. stoletja so prinesla zadovoljivo in trajnejšo tehnično rešitev, ki je magacin za barvo umestila pod vzorčni valjček in ga opremila z dvema podajalnima valjčkoma za barvo. S to novostjo in nadaljnjim razvojem valjčnih aparatov se je vzorčno valjčkanje dokončno uveljavilo. Postalo je učinkovitejše, saj je bilo barvo potrebno dodajati redkeje. Z eno polnitvijo magacina se je dalo na steni potegniti tri vzorčne proge (okoli 7 do 8 m). Nekateri valjni aparati so dobili tudi aluminijaste prenosne valjčke, ki so barvo učinkoviteje razporedili in jo enakomerno prenesli na vzorčni valjček. Poleg aparatov za enobarvno krašenje so nastajali tudi takšni za večbarvno valjčkanje v eni delovni fazi. Pri njih se je hkrati premikalo več valjčkov, ki so jih oskrbovali posamezni valjčki iz različnih, med seboj ločenih magacinov za barvo.⁶

Valjni aparat z magazinom za barvo in vzorčnim valjčkom; po drugi svetovni vojni (foto Andrej Dular).

⁴ Mayer, n. d., brez navedbe strani.

⁵ Mayer, n. d., brez navedbe strani.

⁶ Stappel, n. d., str. 30.

O izvoru vzorčnih valjčkov

Od kod izvirajo vzorčni valjčki za stensko krašenje, kdo jih je izdeloval in distribuiral, so vprašanja, na katera ni vedno preprosto odgovoriti. Izdelki obrtnih delavnic in tudi večjih podjetij so velikokrat brez oznak, po katerih bi lahko sklepali o njihovem nastanku. Zato lahko o njihovi provenienci govorimo pogojno, izjemoma in z gotovostjo pa le v primerih, ko je izdelovalec na predmetu jasno označen. V zbirki Slovenskega etnografskega muzeja so tako signirani valjčki v manjšini, nobeden od njih pa ne izpričuje, da bi bil narejen pri nas. Iz pisnih in elektronskih virov vemo, da so vzorčne valjčke in z njimi povezane delovne pripomočke izdelovali v Nemčiji ter v nam bližnjih Avstriji, Italiji in Madžarski.

Ena starejših izdelovalnic vzorčnih valjčkov je bila nemška firma, ki so jo v Elberfeldu (del današnjega Wupertala) leta 1896 registrirali dekorativni pleskarji Brückmann, Boysen in Weber pod imenom *Malschule für dekorative Wandgestaltung* (Pleskarska šola za okrasno stensko oblikovanje oz. upodabljanje). Že v začetku obstoja so izdelovali pleskarske šablone za stensko krašenje. Ko pa se je leta 1910 firma preimenovala v *Storchwerke* ali kratko *Storch*, so začeli izdelovati čopiče in kasneje pleskarske vzorčne valjčke⁷. V svojem prodajnem katalogu iz leta 1928 so jih reklamirali kot "prave *Elasticus* vzorčne valjčke za poživljanje ravnih površin". Poleg teh so izdelovali še takšne, s katerimi so posnemali marogasto valjčno pleskanje, ki je bilo v Nemčiji priljubljeno v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, in takšne za krašenje z oljnimi barvami.⁸ S tovrstnimi novostmi se je vzorčno valjčkanje kot tehnika pleskarskega dekoriranja dokončno uveljavilo v tridesetih letih 20. stoletja in je bilo v Nemčiji popularno dobrih štirideset let.⁹ Poleg omenjene tovarne so v času med obema svetovnima vojnama in zlasti po drugi svetovni vojni začele izdelovati vzorčne valjčke in valjčne aparate tudi druge delavnice in tovarne. Te so s pomočjo promocijskih katalogov oziroma vzorčnih pol in različnih oglasov ponujale tržišču tudi po več sto različnih dezenov. Takšni proizvajalci so bili na primer v Leipzigu, Nürnbergu, Dresdnu, mestu Selb na Bavarskem itd.¹⁰

Pri nas se je stensko vzorčno valjčkanje uveljavilo šele po drugi svetovni vojni pod vplivom že uveljavljene tehnike stenskega dekoriranja v sosednjih državah. Zato so tudi valjčki v zbirki Slovenskega etnografskega muzeja v glavnem iz tega obdobja. Obstaja le nekaj primerkov, ki bi jih glede na vrsto materiala in način izdelave lahko uvrstili v čas med svetovnima vojnama.

Vzorčni valjčki so k nam prihajali iz tujih delavnic in tovarn, bodisi preko trgovskih posrednikov ali pa so jih pleskarji sami kupovali v obmejnih specializiranih trgovinah, na primer v Trstu in Borovljah. V Borovljah na avstrijskem Koroškem je leta 1951 slikopleskarski mojster Mihael Valentin odprl trgovino z barvami, v kateri je poleg barv, ki jih je tudi sam izdeloval, prodajal delovno orodje in pripomočke; med

⁷ <http://www.storch.de/>

⁸ Stappel, n. d., str. 32, 35.

⁹ Stappel, n. d., str. 28.

¹⁰ <http://www.schattenriss.net/web-data/Dokumente/Kataloge/musterwalzenhistorie%20true%20type.pdf>

Vzorčni list iz kataloga vzorčnih valjčkov avstrijske tvrdke Adler; po drugi svetovni vojni (foto Andrej Dular).

njimi so bile slikarske šablone in vzorčni valjčki za stensko krašenje.¹¹ Valentinova trgovina je omenjene pripomočke vrsto let nabavljala pri avstrijski tvrdki *Dr. Aigner & Co.* iz Obernberga ob reki Inn. To podjetje, ki ga je leta 1919 ustanovil kemik dr. Klemen Aigner, je izdelovalo različne barve in lake pa tudi vzorčne valjčke za stensko dekoriranje. Po drugi svetovni vojni je proizvodnjo različnih izdelkov še razširilo in hkrati v današnji čas obdržalo proizvodnjo stenskih šablon in vzorčnih dekorativnih valjčkov. Če gre verjeti spletni strani Aignerjevega, danes sicer že v *Draco GmbH* preimenovanega podjetja, naj bi bil njihov obrat edini, ki v Avstriji še proizvaja vzorčne valjčke za stensko krašenje. V arhivu podjetja je shranjenih več tisoč valjčkov z različnimi vzorci, ki so jih proizvedli v skoraj stoletju svojega obstoja.¹² Še danes prodajajo v boroveljski trgovini Aignerjeve šablone in vzorčne valjčke, ki postajajo spet vse bolj popularni. Vendar so tako kot verjetno tudi v preteklosti Aignerjevi izdelki brez oznak izdelovalca.

Redki vzorčni valjčki v naši muzejski zbirki imajo oznake izdelovalca vtisnjene na kovinskih ploščicah, ki zaključujejo in ščitijo stranice vzorčne gumijaste valjčne obloge. Primeri tako "signiranih" valjčkov so na primer izdelki italijanske firme *Faped – Junghanns*. Podjetje *Faped* je bilo ustanovljeno leta 1927, ko je Giovanni Junghanns prišel iz Nemčije v Italijo in v kraju Busto Arsizio v Lombardiji ustanovil skromno uvozno trgovsko firmo z dekorativno in pleskarsko opremo.

¹¹ <http://www.valentin.at/geschichte.html>

¹² <http://www.draco.at/>

Čez nekaj let je njegova dejavnost prerasla v lastno podjetje, ki je izdelovalo tudi vzorčne valjčke za stensko dekoriranje. Med drugo svetovno vojno je bila tovarna uničena, leta 1947 pa je Giovanijev sin Hans Junghanns začel ponovno izdelovati valjčke in drugo dekoratersko orodje. Hans Junghanns je leta 1966 združil lastno podjetje *Acolor*, podjetje *Faped* takrat že pokojnega očeta in firmo tempera barv *Svelt*, ki jo je ustanovila sestra Lidija, v enovito podjetje *Junghanns Chemie-Lacke*. To se je kmalu preselilo v kraj Lainate pri Milanu.¹³

V naši muzejski zbirki so tudi valjčki italijanskega podjetja *Rigo*, ki ga je leta 1944 ustanovil Riccardo Rigolio v mestu Busto Arsizio v severni Italiji. V proizvodnih prostorih, ki so bili v nekaj kilometrov oddaljenem kraju Olgiate Olona, so v prvih letih obstoja izdelovali ročne tlačne brizgalke za beljenje sten, brizgalne pištole za barvanje in vzorčne valjčke za stensko krašenje.¹⁴

Vzorčni valjček italijanske tvrdke Junghanns; po drugi svetovni vojni (foto Andrej Dular).

¹³ http://www.vipvernici.it/v_DE_storia.phtml

¹⁴ <http://www.rigosrl.com/azienda/storia.cfm>

Vzorčni valjček avstrijske tvrdke Tiger; po drugi svetovni vojni (foto Andrej Dular).

Muzejska zbirka premore tudi valjčke avstrijskih firm *Tiger* in *Adler*. Začetki podjetja segajo v leto 1900, ko je Julius Berghofer v Gmundu v Spodnji Avstriji odprl slikopleskarsko delavnico, v kateri je slikopleskarskega poklica izučil tudi svoje trije sinove. Družina se je iz Gmunda kmalu preselila v Wels, kjer je Julius leta 1926 odprl trgovino z barvami. Leta 1930 je podjetje družine Berghofer začelo proizvajati oljne in stenske barve, kite in razredčila, ročno izdelavo šablon za stensko krašenje pa so kmalu nadomestili s strojno. Sin Johann je leta 1934¹⁵ v mestu Schwaz na Tirolskem ustanovil firmo *Adler Lacke*, sinova Theodor in Gustav pa sta v začetku tridesetih let na temelju očetovega podjetja ustanovila blagovno znamko *Tiger*. Poleg dotedanjega asortimana je podjetje začelo izdelovati vzorčne valjčke za stensko krašenje. Sprva tako, da so iz gumijaste plošče izrezovali vzorce in jih lepili na 5 cm debele in 25 cm široke valjčke. Kasneje so nabavili stroj za brizganje umetne mase, s katerim so izdelovali lite vzorčne valjčke, ki so jih pošiljali na avstrijsko tržišče. Izdelovali so jih še v šestdesetih letih 20. stoletja. Od leta 1971 so svoje izdelke izvažali tudi v Jugoslavijo.¹⁶

¹⁵ <http://www.adler-lacke.com/at/unternehmen/entwicklung-historie/>

¹⁶ <http://www.tiger.at/tiger-diy/unternehmen/>

Z valjčki okrašena stena v meščanski stanovanjski hiši v Idriji; 60 ali 70. leta 20. stoletja (foto Andrej Dular).

Z vzorčnimi valjčki okrašena stena v hiši v Ljubljani; 70. ali 80. leta 20. stoletja (foto Andrej Dular).

Provenienco nekaterih dokaj nerazpoznavno signiranih valjčkov bo potrebno šele razrešiti. Večina vzorčnih valjčkov pa premore vtisnjeno številčno oznako – serijsko oziroma kataloško številko, pod katero je vzorec označen tudi v katalogih vzorcev. Te kataloge so proizvajalci valjčkov uporabljali za nazornejše predstavitve svojih izdelkov pleskarskim mojstrom in tudi strankam, ki so naročale pleskarske usluge. Motivi na valjčkih, ki jih hrani naš muzej, so povečini stilizirani rastlinski (cvet, steljica, satovje, listi, vitice, rastlinski plodovi) in geometrijski vzorci (črte, liki, zvezdice, valovnice); redki so primerki prostorskih kompozicij (jadrnica na morju). Takšnih z antropomorfnimi in zoomorfnimi motivi pa v naši muzejski zbirki doslej ni.

326

Moda vzorčnega valjčkanja je bila na Slovenskem živa nekako do sedemdesetih oziroma osemdesetih let 20. stoletja, ko se je v večji meri začelo stene stanovanj krasiti z različnimi vrstami tapet. Vendar vzorčno valjčkanje kot nekdanj zelo priljubljena dekorativna pleskarska tehnika še zdaleč ni utonilo v pozabo. Tako kot oblačilna moda, ki se ciklično ponavlja po določenem časovnem predahu, se tudi vzorčno valjčkanje kot modni trend spet vrača v likovno oblikovanje sodobnih stanovanj.

Andrej Dular